

Míg a „Makroszövegtudományok” szektora a *Szemiotikai szövegtan* 10 – 11. kötetében kizárólag *A kis herceggel* kapcsolatos írásokat tartalmazott, jelen kötetünkben – mintegy a további kötetekhez való átvezetésként – különféle makroszövegtudományok körébe tartozó szövegek megformáltságának kérdéseivel foglalkozó írásokat gyűjtöttünk egybe. A további kötetek feladata elsősorban az lesz, hogy – az általános szövegtani kérdések tárgyalásának folytatása mellett – egy-egy kiválasztott makroszövegtudomány problematikájának elemzéséhez járuljon hozzá.

A filozófiai szövegek vizsgálatához

**TOCQUEVILLE ÉS MARX
AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA ÉS A TŐKE
ÉRTELEM-SZEMANTIKAI SZEMBESÍTÉSÉNEK TAPASZTALATAI**

DÁNIEL ÁGNES

I. Előzmények

1. A közelmúltban került ismét a kezembe Alexis de Tocqueville kétkötetes művének ezúttal az az 1982-ben megjelent 12. francia kiadása, amelynek előszavát a francia forradalom ismert kutatója, François Furet írta.¹

Ez a több mint 40 oldalas tanulmány csábított arra, hogy belevágjak szövegszemantikai vizsgálatomba, ezért röviden ismertetem gondolatmenetét.

Tocqueville és Marx szinte egy időben keresett választ arra a kérdésre, „mi az összefüggés a gondolatok és tudati lenyomatuk kialakulása és a lét/létezés egyéb szintjei között”. A történelem „a francia arisztokrata” predikcióit igazolta, és nem „a német szocialista” doktrínáját: világunkat mindmáig „az egyenlőségnek és az általa életre hívott magatartásformáknak” az a „tartós és visszafordíthatatlan folyamata” határozza meg, amelyet Tocqueville olyan újszerűen ír le.

Tocqueville személyes tapasztalatai nyomán jut el ahhoz a következtetéshez, hogy „a modern társadalmak legitimitásának alapja” az egyenlőség meghatározó fontossága. A huszonhat éves Tocqueville, aki 1831 áprilisa és 1832 márciusa között járt az Egyesült Államokban, valóban a dolgok mélyére látott. Érdemeim mit sem változtat az a tény, hogy „fogalmi gyakran ambivalensek”. Marx tudományosan megalapozott elmélete viszont „szinte semmit sem magyaráz meg a XIX. és XX. század nagy eseményeiből”. Bonyolult fogalomkészlete „a német filozófia átdolgozott örökségéből származik, vagy az angol politikai gazdaságtan átdolgozásának terméke”. Elmélete „majdnem mindent a mások gondolatainak való gondolkodásnak köszönhet”, nem pedig személyes tapasztalatainak.

Tocqueville úgy tanulmányozza a társadalmi kérdéseket, hogy nem választja el egymástól „az anyagi lét és az eszmék kialakulásának folyamatait”, úgy elemzi „az eszmék, az erkölcsi és intellektuális hagyományok” összefüggéseit, hogy előzőleg alig foglalkozik a gazdaság kérdéseivel. Marx ezzel szemben az eszmék és a társadalmi lét kérdéseit, a ‘politikát’, „objektív, szinte kizárólag materiális kérdésekre redukálja”.

Tocqueville az Egyesült Államok közigazgatásában, társadalmának mindennapjainban meglátta annak a „történelmi ígéretnek” az első nyomait, amelynek „beteljesülése előtt Európa számára a francia forradalom nyitotta meg az utat”. Marx a XVIII. századi felvilágosodás korának örököse. Az egyenlőtlenségek kialakulásának okát „az egyenlőségnek a francia forradalom által meghirdetett eszméjében látja”, s ezért az egyenlőség számára „mindaddig merőben ideologikus hazugság, amíg a kapitalizmus felszámolásával nem sikerül a tények és értékek közötti ellentétek állandó növelésének gátat vetni”. Tocqueville viszont szakított a felvilágosodás korának azzal az „obszessziójával”, amely a társadalmi meghatározottság feltétlen elsőbbségét hirdeti. Kimondja, hogy az egyenlőség kiteljesedésének és fennmaradásának nem az a feltétele, hogy „a demokrácia győzedelmeskedjék a nemesség – az arisztokrácia – fölött, hanem az, hogy nyilvánvalóvá váljék, hogy a szabadsággal szemben nincs más alternatíva, mint a szolgaság, és a nép szuverenitásával szemben sincs más alternatíva, mint a szolgaság szuverenitása”.

2. A gazdagon dokumentált előszóból egyetlen dolgot nem értettem: miért veti egybe a francia történész Tocqueville *predikcióit* Marx *elemzésével*, miért „a francia arisztokratát” „a német szocialistával”. Miből vezeti le azt a megállapítást, hogy Tocqueville-t a történelem igazolta, Marx elemzése azonban nem ad szinte semmilyen magyarázatot a XIX. és XX. század nagy eseményeire?

Ezért érlelődött meg bennem az a gondolat, hogy érdemes lenne *Az amerikai demokrácia* szövegét Marx valamelyik művének szövegével szembesítenem. De melyikkel? Furet előszavában semmi utalás nincs erre.

Először Marx francia tárgyú tanulmányait néztem végig, de egyiknek a szövege sem látszott alkalmasnak arra, hogy Tocqueville kétkötetes művével vessem egybe. Még az 1849-ben kiadott „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája” című tanulmánya sem, pedig ebben Tocqueville-ről is szó esik (mert 1849-ben Tocqueville külügyminiszter volt az akkor még köztársasági elnök Louis-Napoléon Bonaparte kormányában). Végül úgy döntöttem, hogy *Az amerikai demokrácia* szövegét Marx legtöbbet emlegetett – de valószínűleg nem a legalaposabban áttanulmányozott – művének, *A tőkének* a szövegével szembesítem.²

3. Tudtam, hogy vizsgálatomból csak akkor vonhatok le hitelt érdemlő következtetéseket, ha a két szerző megjelenítőeljárásait (de nem eszközkészletének elemeit) következetesen egymásnak megfelelő szempontok szerint elemzem és szembesítem. Nyilvánvaló volt, hogy egy franciául és egy németül megírt szöveget kell azonos szempontok szerint szinte mondatról mondatra, gondolatról gondolatra egymással összevetnem, mert általában a kifejezőeljárásaikat, különösen pedig a sajátosan, csak az egyikükre vagy csak a másikukra jellemző kifejezőeljárásokat másképpen lehetetlen volna kihüvelykezni.

A francia és a német szöveg értelmezésénél, szemantikai összefüggéseik kikapintásánál is bonyolultabb feladat elé állított azonban, hogyan tegyem érthetővé értelmezéseimet. Az egyedüli lehetséges eljárásnak, korábbi tapasztalataim nyomán, azt tartottam,

hogy a szövegekből kiemelt részletek megfeleltetésekor a magyart valamiféle metanyelvnek tekintem.³ Így érzékeltetni tudtam például, mi a funkciójuk azoknak a statikus perspektívájú állítmányi szerkezeteknek, amelyekben mind a két szöveg bővelkedik. Ennek persze ára volt. A szemléltetésre kiválasztott kontextuális egységek magyar változatai sokszor valóságos nyelvi torzszülöttek (például: „... mindenki számára zsarnokság lesz...” [1. III.1.1./vii/], vagy: „... mint egyenlő értékű munka van kifejezve...” [1. III.2./viii/]. Csakhogy hiába vettem volna át a nyomtatásban megjelent magyar fordítások szövegét. Nem vezettek, a magyar nyelv tipológiai sajátosságaiból következően nem is vezethettek rá ugyanazokra a különös kifejezőeljárásokra, amelyekre a francia és a német szöveg vezetett rá.

Az idézett szövegrészletekben kerek zárójelben adtam meg azokat nyelvi elemeket, amelyek nélkül a „magyarított” szöveg érthetetlen lett volna.

Szögletes zárójel közé azokat az eredeti szövegben aktuálisan nem jelölt elemeket tettem, amelyek nélkül nem vagy csak nehezen lehetett volna érzéklni a megnyilatkozások közötti tartalmi-logikai kapcsolatokat.

A francia *on* és a német *man*, úgynevezett általános vagy személytelen névmás megfeleltetésére a legkevésbé rossznak tetsző (etimológiai szempontból nem téves) ‘az ember’ átírást használtam.

4. Vizsgálatomban a két szöveg egészéből indultam ki, és haladtam a részletek felé.

A *II. fejezetben* azokat a szempontokat ismertetem, amelyek alapján az utóbb aprólékosan elemzett és szembesített részeket/fejezeteket kiválasztottam; amelyek alapján a két szerzőt vezérlő (eltérő) világszemlélet és a megjelenített szöveg kölcsönös összefüggéseit bogoztam ki.

A *III. fejezetben* ezekből a kölcsönös összefüggésekből kiindulva elemeztem és konfrontáltam a két szerző gondolkodás- és érzélmódjának, nyelvi megjelenítőeljárásainak néhány sajátosságát.

A *IV. fejezetben* összefoglaltam az elemzésből levont tapasztalatokat, és ezek fényénél tértem vissza Furet egyik-másik kategorikusan megfogalmazott következtetésére.

II. Az amerikai demokrácia és A tőke szövegéből kiemelt szövegrészletek/fejezetek kiválasztásának menete

1. Tisztában voltam vele, hogy nem vállalkozhatom arra, hogy *Az amerikai demokrácia* (közel 30 nyomtatott ívet kitevő) két kötetének és *A tőke* (több mint 120 nyomtatott ív terjedelmű) három könyvének szövegét csak azért böngésszem végig elejétől végig, hogy rátaláljak a két mű/a két szerző sajátosan jellemző kifejezőeljárásaira, és így meg tudjam határozni a szembesítés fontosabb szempontjait.

Feltételeztem, hogy ezt az elsődleges tájékoztatást maguktól a szerzőktől is megkaphatom, ha áttanulmányozom különböző előszavaikat. Ezekben a kísérszövegekben rendszerint szó esik arról, mi az írásmű célja, mi az, amire a szerző fel akarja hívni az olvasó figyelmét.

Alább nemcsak a két szerző kísérszövegeinek fontosabb gondolatait foglalom össze, hanem egyik-másik olyan megjegyzésüket is, amelyre *Az amerikai demokrácia*, illetve *A tőke* szervezésének, kifejezésének valamelyik specifikus jegye utal vissza.

2.1. *Az amerikai demokrácia* I. kötetének előszavából megtudjuk, hogy Tocqueville-t műve megírására az készítette, hogy Egyesült Államok-beli tartózkodása folyamán egyre jobban felismerte: *az életkörülmények egyenlősége* nemcsak „a politikai erkölcsökre és a törvényekre” hat, hanem befolyásolja a nézeteket, az érzelmeket és a magatartásformákat is; ez az a középpont, „amelyben minden megfigyelése összefut”. – A demokratikus forradalom úgy ment végbe a francia társadalomban, hogy előzőleg nem hatotta át a törvényeket, az eszméket, a szokásokat és az erkölcsöket. Így olyan demokrácia alakult ki, amely nem csökkentette a társadalomban meglévő fonákságokat, de nem is juttatta érvényre a demokrácia eredendő előnyeit. Tocqueville azonban olyan társadalmat képzel el, amelyben – miután mindenki „megszerezhetette” az öt megillető jogokat, és arról is megbizonyosodhatott, hogy jogait meg is őrizheti – „kialakulhat a férfias bizalomnak és a kölcsönös engedékenységnak az a légköre, amely egyformán távol áll a gögtől és a szolgálalkúségtól”. Mert ebben a társadalomban az emberek már egyszer s mindenkorra letettek az arisztokrácia kiváltságairól, ugyanakkor „hatalmukba kerítették” mindazokat az előnyöket, amelyeket a demokrácia képes nyújtani. – Bár tisztában van vele, hogy nem az amerikai társadalom adja az egyedül lehetséges követendő példát, mégis bízik abban, hogy tapasztalatai „hasznosak” lesznek a francia, az európai olvasó számára. – Könyvét „a szerző (így!) vallásos riadalma hatja át”, mert ráeszmélt arra, hogy „ebben a [demokratikus] forradalomban Isten félreismerhetetlen akarata nyilatkozik meg”. – Végül „bevallja”, hogy ha a szerző „meg akarja magát olvasóival értetni”, gyakran arra kényszerül, hogy gondolatainak minden elvi következményét kifejtse, „még akkor is, ha következtetései a hibáság vagy a megvalósíthatatlanság határát súrolják”.

A II. kötet jóval rövidebb előszavából megtudjuk, hogy ez úgy egészíti ki az elsőt, hogy a kettő mégis egységes egészet alkot. „Ebben a kötetben tekintetemet elsősorban az egyenlőség veszélyeire függesztettem”. Változatlanul vallja azonban, hogy „az a demokratikus forradalom, amelynek tanúi vagyunk, olyan ellenállhatatlan, hogy harcolni ellene nem volna sem kívánatos, sem okos”.

2.2. *A tőke* 1. német kiadásának előszavában (1867.) Marx azt írja, hogy művének célja a tőkés termelési mód és az ennek megfelelő társadalmi és forgalmi (azás) viszonyok kutatása. Elméleti fejtegetéseit azért szemlélteti elsősorban Anglia példáján, mert ez az ország a tőkés termelés klasszikus hazája. – A műben „a tőkés termelés természeti törvényeiről van szó”, azokról a törvényekről és tendenciákról, amelyek „kőkemény szükségyszerűséggel hatnak és juttatják magukat érvényre”. – A gazdasági, társadalmi formációk fejlődése a természet történelmi fejlődésének felel meg. Ha tetszik, ha nem, „napirendre kerül a tőkés- és földbirtokviszonyok átalakítása!” Mert a társadalom olyan szervezet, amely átalakítható, és amely folyamatos átalakulásban van.

A 2. német kiadás utószavában (1875.) az 1. kiadás fogadtatására reflektálva, Marx szükségesnek tartja, hogy részletesebben ismertesse dialektikus módszerét. „A kutatásnak (így!) részletesen el kell sajátítania ‘az anyagot’ (*Stoff* = tárgy, téma), elemeznie kell ‘az anyag’ fejlődésformáit, nyomára kell jönnie belső összefüggéseinek”. „A valóságos mozgás csak akkor ábrázolható megfelelően, ha ez a munka már elvégeztetett. Ha ez sikerült,

és 'az anyag' élete már eszmeileg visszatükröződik, azt a látszatot keltheti, mintha 'az embernek' valamilyen a priori konstrukcióval volna dolga". – Dialektikus módszere a hegeli módszernek „szöges ellentéte”.⁴ Ahhoz, hogy rátalálhasson arra a lényegre, amely a hegeli misztikus burokokban rejlik, Hegel elméletét „át kellett fordítania” (*umstülpen*). – Műve a politikai gazdaságtan bírálata, írja egyik kritikusanak, és könyvében egy osztályt bírál, mégpedig annak az egyetlen osztálynak – a proletariátusnak – a képviselőjében, „amelynek történelmi hivatása a tőkés termelési mód átalakítása és az osztályok megszüntetése”. De a tőke termelőfolyamatának elemzésekor nem az volt a célja, írja egyik recenziójában, „hogy a valamikori kifőzdék számára recepteket állítson össze”.

2.3. Másról ír és másképpen beszél Tocqueville, mint Marx.

Tocqueville személyes tapasztalatai, felismerései nyomán általánosítja következtetéseit, fogalmazza meg predikcióit. Diskurzusára is jellemző az, amit Bourdieu Montesquieu-ról – Tocqueville egyik példaképéről és szellemi vitapartneréről – ír: művében a szerző „félíg-magántermészetű mitológiája” ölt formát.⁵

Marx ellenben a talpára állított hegeli dialektika, a német filozófiai nyelv retorikus stratégiája szerint elemzi a tőke termelőfolyamatát; diskurzusára a szinte végletes racionalizmus jellemző.

3. Most ennek a két merőben különböző diskurzusnak a szövegéből kellett olyan részleteket, fejezeteket kiválasztanom, amelyek a két szerző sajátos eljárásaira általában jellemzőek.

Néhány korábbi vizsgálatom tapasztalataira alapoztam, amikor azt posztuláltam, hogy a két írásmű kisebb, összefüggő részleteiből akkor lehet a két szerző/a két szöveg jellemző eljárásaira visszakövetkeztetni, ha (1) a két írásmű kisebb, összefüggő részeinek (fejezeteinek) hierarchikus szintek szerinti tagolása jellemző az egész szöveg hierarchikus szintek szerinti tagolására, és ha (2) ezek a részek (fejezetek) az egész szöveg összefüggéshálózatának valamilyen metszéspontjában helyezkednek el.

3.1. *Az amerikai demokrácia* I. kötetének összesen 19 és II. kötetének összesen 75 fejezete közül csak az I. kötet 12 fejezete tagolódik alfejezetekre, ez a 12 fejezet azonban a két kötet terjedelmének nagyobbik felét teszi ki.

A *tőke* három könyvének összesen 98 fejezete közül 68 nem tagolódik alfejezetekre, de az a 30, amelyik alfejezetekre tagolódik, egyenletlenül oszlik meg a három könyvben. Az I. könyv fejezeteinek közel a fele foglal magában hol több, hol kevesebb alfejezetet, ám terjedelmük a könyv terjedelmének több mint 90 %-át teszi ki. A III. könyv összes fejezetének nem egészen 17 %-a tagolódik alfejezetekre, és terjedelmük a könyv terjedelmének körülbelül 20 %-át teszi ki.

A II. és III. könyv előszavában Engelstől tudjuk meg, mi a három könyv eltérő tagolódásának oka. Engels rendezte sajtó alá a II. könyvet, jegyzeteit is ő egészítette ki két évvel Marx halála után, a III. könyvet pedig 14 évvel később ő fogalmazta meg. Marx „nehezen kibetűzhető feljegyzései alapján úgy rekonstruálta”, hogy a szöveg „mindenben megfeleljen a szerző szándékának”. (Az utolsó rész utolsó, Az osztályok című fejezetének tizedik mondata után, zárójel közé téve, ez olvasható: A kézirat itt megszakad.)

A tagolódás adatai azt sejtették, hogy ha a két szerző sajátos eljárásait azonos szempontok szerint akarom elemezni és szembesíteni, akkor azok közül a fejezetek közül kell néhányat kiválasztanom, amelyek maguk is további, egymással alá-, illetve fölérendeltségi viszonyban álló kisebb egységekre tagolódnak.

Most e közül a 12, illetve 30 fejezet közül azokat kellett kiválasztanom, amelyek a szövegek összefüggéshálózatának valamelyik metszéspontjában helyezkednek el, hierarchikus tagolódásuk pedig legalábbis hasonló az egész szöveg tagolódásához.

3.2. Amikor megpróbáltam a két szöveg összefüggéseit feltérképezni, kiderült, hogy ez a hálózat – különösen *A tőke* három könyvének hálózata – olyan szövevényes, hogy újra és újra le kellett egyszerűsíteniem, hogy a fáktól az erdőt is láthassam.

Az 1. és 2. ábrán már úgy szemléltettem *Az amerikai demokrácia* két kötetének és *A tőke* három könyvének sematizált referenciális összefüggéseit, hogy azt is feltüntettem, melyek azok a fejezetek, amelyekben az átlagosnál több összefüggés/kapcsolódás keresztezi egymást. A fókusz-fejezetek konstitúciójának sajátosságaira a szövegegész hálózatának bemutatása után térek vissza.

Az ábrákon a következő jeleket alkalmaztam:

a mű címe	☐
a kötet/könyv sorszáma	római számok
a részek sorszáma	arab számok
az alfejezetekre nem oszló fejezetek jele	0
az alfejezetekre tagolt fejezetek jele	X
az alfejezetekre tagolt fókusz-fejezetek jele	⊗
az alfejezetek alá rendelt további tagolt egységeket tartalmazó fejezetek jele	+
az alfejezetek alá rendelt további tagolt egységeket tartalmazó fókusz-fejezetek jele	⊕
összefüggések/utalások	→

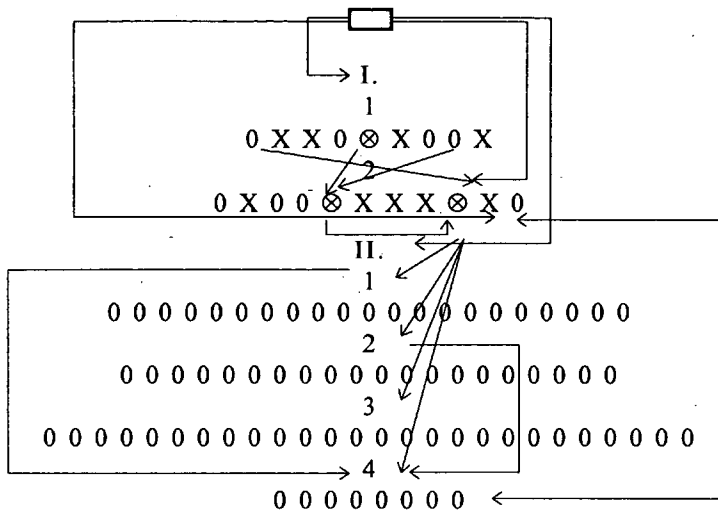
Az egymást közvetlenül követő/megelőző fejezetek között kapcsolódásokat nem jelöltem.

A rész és az egyes fejezet közötti kapcsolódást csak akkor jelöltem, amikor egy rész összes fejezete egy másik résznek csak egyetlen fejezetéhez kapcsolódik.

3.2.1. *Az amerikai demokrácia*

Az I. kötet összesen 19 fejezetének tárgya „az amerikaiak társadalmi demokratizmus”, a II. kötet négy részének tárgya az „Európa régi társadalmában ismeretlen érzelmek és vélemények”.

Nincs közvetlen összefüggés – inkább csak valamilyen „és” – „és, de” narratív kapcsolat van – a kötetek, az egyes részek első és utolsó fejezete között; csak az I. kötet utolsó (Következtetések című) fejezete kapcsolódik a II. kötet utolsó (Általános áttekintés című) fejezetéhez, amely – valamilyen „mindezek ellenére” tartalmával – visszautal az I. kötet záró fejezetére.

1. ábra

A két kötet legrövidebb fejezete az I. kötet 2. részének 1. (Miért lehet határozottan kijelenteni, hogy az Egyesült Államokban a nép uralkodik című) fejezete; leghosszabb pedig az I. kötet 2. részének 10. (Néhány megjegyzés az Egyesült Államok területén élő három rassz jelenlegi helyzetéről című) fejezete. Ez utóbbi körülbelül 115 oldalt tesz ki, az előbbi nem egészen 1 oldalt. A különösen hosszú fejezet azonban csak a kötet 1. részének 1. fejezetére utal vissza (ez Észak-Amerika földrajzi áttekintését adja).

Az 1. ábrán látható három ⊗ jelű fókusz-fejezet főbb adatait a függelékben mellékelem.

3.2.2. A tőke

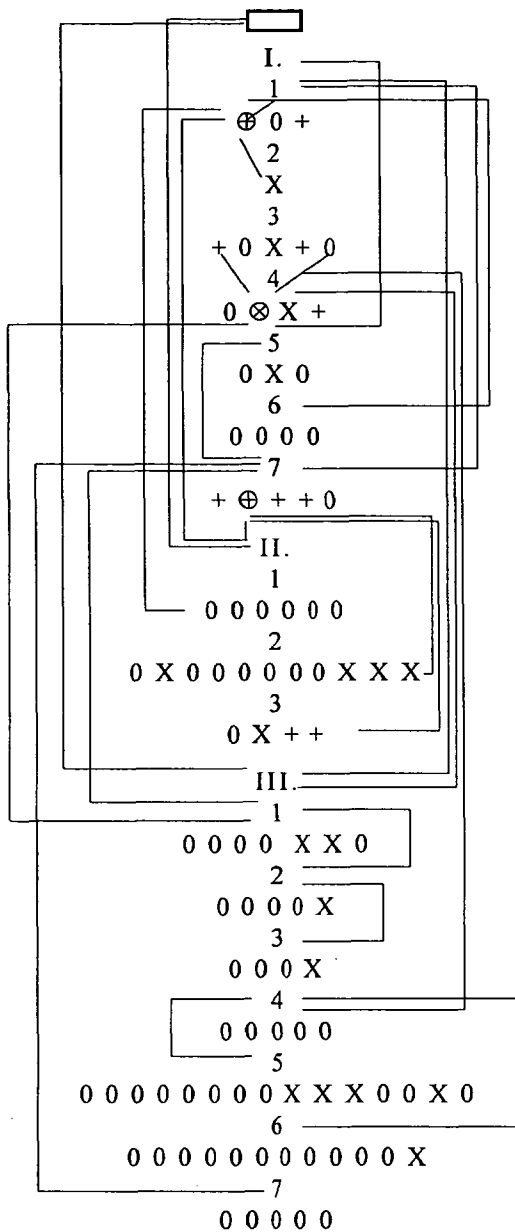
A három könyv címe és tárgya: A tőke termelőfolyamata – A tőkeáramlás (tőkekör-forgás) folyamata – A tőkés termelés összefolyamata. Mind a három cím alá van rendelve két részből álló főcímenek: A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata.

A felépítés rendjét Marx vázolta fel, részletesen azonban csak az I. könyv szövegét írhatta meg. Innen a 2. ábráról is jól megfigyelhető eltérések az I. és a II., de főképpen az I. és a III. könyv szintek szerinti tagolása között. És ez magyarázza, miért csak az I. könyvből emelhettem ki fókusz-fejezeteket.

A szerző elméleti kiindulópontjából következik, hogy a kötetek, részeik és fejezeteik egymással kölcsönös összefüggésben vannak. „Belső összefüggéseik” tükröztetéséből fakad, hogy a sematikus váz is azt a benyomást kelti, „mintha ‘az embernek’ valamilyen a priori konstrukcióval volna dolga”. A kauzális összefüggések szerint egymás alá-, illetve fölérendelt rövidebb-hosszabb kontextuális egységeket „ha – akkor”, „ha nem – akkor tehát” vagy „ha – akkor tehát nem” típusú következtetések fűzik egymáshoz. Mivel az „ábrázolás módjának” ‘az anyag’ valóságos mozgását kell eszmeileg visszatükröznie, érthető, hogy ennek a „mozgásnak” az egyes szakaszai hosszabb, mások rövidebb kifejtést tesznek szükségessé. Az I. könyv leghosszabb része – a hetedik – mintegy huszonöt-szöröse a legrövidebb rész – az ötödik – terjedelmének, és a leghosszabb fejezeteinek –

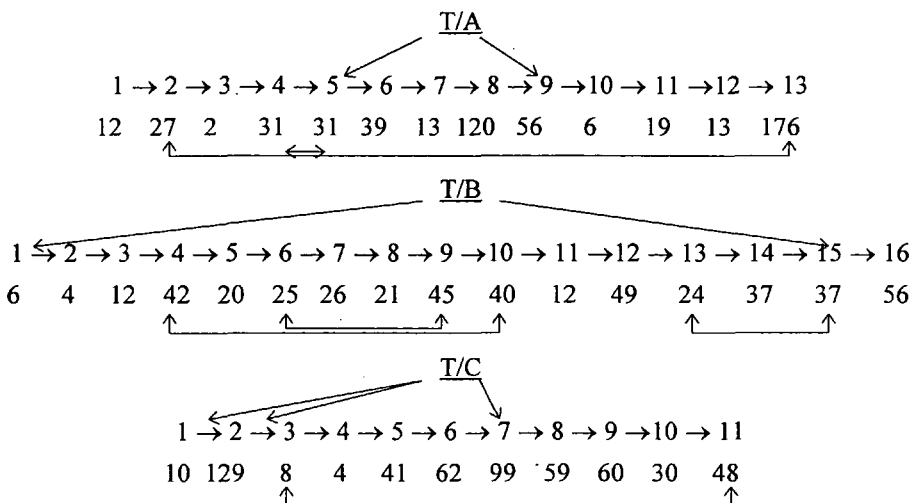
az elsőnek, a harmadiknak és a huszonnegyediknek – a terjedelme több mint hússzorosát teszi ki a legrövidebb fejezetnek, a tizenhatodiknak.

A 2. ábrán látható két \oplus és egy \otimes jelű fókusz-fejezet főbb adatait a függelékben mellékelem.

2. ábra

3.3.1. A 3. ábrán azt mutatom be, hogyan kapcsolódnak egymáshoz Az amerikai *demokrácia* szövegéből kiemelt fókusz-fejezetek alfejezetei, és hogy melyik alfejezet hány mondatot foglal magában.⁶

3. ábra

A T/A jelű fejezet leghosszabb alfejezete az utolsó (A közigazgatás decentralizációjának politikai hatásairól), a legrövidebb a 3. (A község [township] közigazgatási határai).

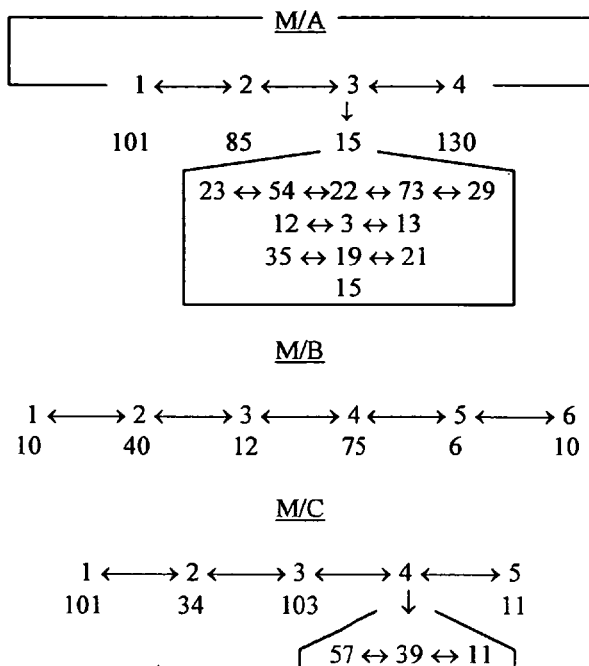
A T/B jelű fejezet leghosszabb alfejezete ismét az utolsó (Arról, ahogyan az amerikai demokrácia az állam külügyeit vezeti), a legrövidebb a 2. (Az általános választójogról).

A T/C jelű fejezet leghosszabb alfejezete a második (Azokról az előre nem látott vagy gondviselésrendelte okokról, amelyek hozzájárulnak a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartásához), a legrövidebb a 4. (Az erkölcsök befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására).

Említettem, hogy az egész szöveg részeire és fejezeteire az „és” – „és, de” típusú összefüggések a jellemzőek. Most azt állapíthattam meg, hogy a három fókusz-fejezet szervezésére is hasonló összefüggések jellemzőek. Nincs közvetlen tartalmi-logikai összefüggés a fejezet első és utolsó alfejezete között. De még az alfejezetekbe foglalt autonóm mondat egységek is leggyakrabban mellérendelően kapcsolódnak egymáshoz, elsősorban a kapcsolatosságot, valamivel ritkábban az ellentétet jelölő konjunktív elemekkel. (L. III. 4.1. alatt.)

3.3.2. A 4. ábrát a 3. ábrával megegyezően szerkesztettem meg.

Az M/A jelű fejezet leghosszabb alfejezete (Az értékforma vagy csereérték) összesen 13 különféleképpen jelölt, tagolt részből áll. Ezek egymással hol mellérendelően, hol alárendelően függenek össze. Legrövidebb alfejezete a 2. (Az áruban megjelenített munka kettős jellege) 85 mondatból áll. (A T/C jelű fejezetnek, amely körülbelül ugyanannyi mondatot foglal magában, mint az M/A jelű, a legrövidebb alfejezete mindössze négy mondatnyi.)

4. ábra

Erről a fejezetről maga Marx is azt írja, hogy az olvasó bonyolultnak tarthatja, de hát „minden kezdet nehéz”.⁷

Az M/B jelű fejezet leghosszabb alfejezete a 4. (A kooperatív munka társadalmi termelőerői), a legrövidebb az 5. (A kooperáció régebbi formái).

A fejezetet azért soroltam a fókusz-fejezetek közé, mert ez egyike annak a kevés fejezetnek, amely egy folyamat kialakulását tárgyalja – a kooperációt. De részletes elemzése azért is érdekes, mert prototípusa azoknak – a 2. ábrán X jelű – fejezeteknek, amelyek csak alfejezetekre oszlanak.

Az M/C jelű fejezet leghosszabb alfejezete a 4. (Körülmények, amelyek az érték-többség tőkére és jövedelemre való megosztásától függetlenül határozzák meg a felhalmozás terjedelmét); legrövidebb alfejezete pedig az 5. (Az úgynevezett munkaalap).

A *tőke* szövegében szélsőséges értékek között váltakozik a magasabb szintű egységekbe foglalt alacsonyabb szintű egységek terjedelme. A legrövidebb fejezetek terjedelme a leghosszabbaknak átlagosan 6 %-át teszi ki. De ez az arány *Az amerikai demokrácia* szövegében jóval szélsőségesebb: még 1 %-ra sem rúg. Hasonló arányok jellemzőek a legrövidebb és leghosszabb fejezetekbe foglalt mondatok számának megosztására. *A tőke* szövegében a legrövidebb fejezetekbe foglalt mondatok száma átlagosan 20 %-a a leghosszabb fejezetekbe foglalt mondatokénak. *Az amerikai demokrácia* szövegében a megfelelő arány átlagosan még a 2 %-ot sem éri el.

Az ábráról az is leolvasható, hogy *A tőke* szerveződésére inkább az alárendeltségi viszonyok a jellemzőek – *Az amerikai demokráciáé*ra ellenben a mellérendeltségi viszonyok. Az autonóm szövegegységek *A tőke* szövegében általában következtetésre vonatkozó konjunkciókkal kapcsolódnak egymáshoz; *Az amerikai demokrácia* szövegében ezeknek a kapcsolásfajtaának az aránya mintegy 40 %-kal alacsonyabb. (Minderről részletesebben a III. 4.1. alatt.)

4. Tocqueville a franciaországi változásokat átélt ember érdeklődésével vezeti be olvasóját az Egyesült Államok (főképpen közép-keleti államainak) életébe. Az I. kötetben megismerteti olvasóját az amerikai angolok intézményeivel, kormányzati rendszerével, társadalmuknak azokkal a magatartásformáival, amelyek szokatlanságuknál fogva hasznosak lehetnek az olvasó számára. Tapasztalatait látszólag rapszodikusán találja, de közlései mögött „makacs következetesség” rejlik. Megfigyelései és a belőlük levont következtetések abban a meggyőződésben „futnak össze”, amelyet már könyve megírása előtt alakított ki, mégpedig abban a felismerésben, hogy az amerikaiak demokratikus forradalmában „Isten félreismerhetetlen akarata nyilvánul meg”. Alapgondolataira a II. kötet négy részében tér vissza. Igaz, hogy ezekben a fejezetekben részletesebben fejti ki fenntartásait, mint az I. kötetében, az összefoglaló fejezetben mégis megerősíti korábban megfogalmazott végkövetkeztetését.

Művét felfedezőútja élményeinek, revelációinak megfelelő formában szervezi, tagolja és jeleníti meg.

Az I. kötetből kiemelt három fókusz-fejezetről feltételeztem, hogy magukban foglalják nemcsak a mű legjellemzőbb témáit, hanem Tocqueville sajátos kifejezőeljárásait is.

Marx elméleti felfogásának megfelelően elemzi a tőke termelőfolyamatát, és bírálja kora politikai gazdaságtani nézeteit. Ennek megfelelően „ábrázolja” az ‘anyag’ mozgásformáit, belső összefüggéseit és ellentmondásait, azokat a „vastörvényeket”, amelyek a folyamat egyes mozzanataiban „juttatják magukat érvényre”.

Művének szerkezeti felépítése és tagolása tükörképe analitikus és mindent északra visszavezető gondolkodásmódjának.

Az I. könyvnek sok olyan fejezete van, amelyben az egész szöveg jellemzői úgy tükröződnek, mint cseppben a tenger. Az 1, az M/A jelű fejezetet semmiképpen sem hagyhattam figyelmen kívül. Az áru és pénzviszonyok „titka” az egész gondolatrendszer alfája és ómegája. Ezen kívül akár tíz olyan fejezetet is kiválaszthattam volna, amely alkalmas lett volna arra, hogy szembesítsem *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetével. De némi megfontolás után úgy döntöttem, hogy talán célszerű lesz olyan további fejezeteket kiemelnem, amelyek szervezése, tagolása, nyelvi megjelenítésmódja különbözik egymástól, de mindegyik a maga módján jellemző a szöveg alkotójára.

Nem azért emeltem ki a két szövegből három-három fejezetet, mert a hármas számnak ismeretes mesebeli konnotációja van. Két-két fejezet szövegéből nem lehet biztos általános következtetéseket levonni. De arról is meggyőződhettem, hogy háromnál többől sem tudtam volna lényegesen eltérő specifikumokat kihüvelyezni.

III. Tocqueville felismeréseinek, illetve Marx elemzésének kölcsönös összefüggése Az amerikai demokrácia, illetve A tőke szövegének kifejezőeljárásaival. Néhány jellemző kifejezőeljárás szembesítése

1. A két mű elő- és utószavából megtudtuk, hogy Tocqueville közlőszándéka különbözik Marxétól. Feltételezhetjük, hogy a két mű konstitúciójának és verbális szövedékének is különböznie kell egymástól.

Az 1. és 2. ábra sematikus vázáról csakugyan le lehetett ezt a különbözőséget olvasni. A 3. és 4. ábra sematikus váza pedig azt mutatta, hogy a három-három fókuszfejezet szervezése és tagolása is hasonlóképpen különbözik. Így tehát feltételezhettem, hogy a kiemelt fejezetek nyelvi szövedékéből kiemelhetem Tocqueville, illetve Marx jellemzőbb gondolatközlő-, személyközi kapcsolatteremtő kifejezőeljárásait.

2.1. Először *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetének szövegét vizsgáltam, hogy megtudjam, milyen szövegkörnyezetbe ágyazza Tocqueville a maga „megszívlelendő” következtetéseit, illetve hogy következtetéseit hogyan tükrözik vissza azokat a princípiumokat, amelyekre a két kötet előszavában utal.

a) Következtetéseit gyakran olyan megnyilatkozások vezetik be vagy zárják le, amelyekből a személyközi kapcsolatok folyamatos fenntartásának szándéka olvasható ki.

- (i): Azt *hiszem [tehát]*, hogy a vidéki (vidékenként létesített) intézmények minden nép számára hasznosak, *de úgy gondolom*, hogy egyik népnek sincs nagyobb szüksége az ilyen intézményekre mint azoknak a népeknek, amelyeknek társadalmi berendezkedése demokratikus.
 - (ii): *Mondtam*, hogy az Egyesült Államok demokratikus intézményeinek fenntarthatóságát a körülményeknek, a törvényeknek és az erkölcsöknek kell tulajdonítani. ... Az igaz, hogy az amerikai angolok meghozták az új világba az életkörülmények egyenlőségét, ... [*hiszen*] a születésből származó előítéletek ugyanolyan ismeretlenek voltak, mint a hivatalból származó előítéletek. *Mint-hogy* a társadalom helyzete demokratikus lett, [*ezért*] a demokráciának könnyű volt hatalmát megalapoznia.
 - (iii): A katolicizmus ... nem alkuszik meg egyetlen halandóval sem; és minden embert egyforma mértékkel mérván, arra törekszik, hogy a társadalom minden osztályát az oltár lábánál egyesítse, mint ahogyan Isten szemében is egyesítve vannak. – Amikor a katolicizmus a híveket az engedelmességre készíti, [*akkor*] nem az egyenlőtlenségre készíti *tehát* fel őket. A protestantizmusról [*viszont*] ennek ellenkezőjét *mondom*, mert ez az embereket általában kevésbé az egyenlőségre, mint inkább a függetlenségre ösztönzi.
- b) Kevésbé explicit formák is jelölhetik a szövegalkotó kapcsolatfenntartó szándékát.
- (iv): *Nem lehet azonban kétségbe vonni*, hogy az amerikai törvényhozása, mindegybevetve, nem alkalmazkodik kellőképpen az ország természeti adottságaihoz. – Az amerikai törvények *tehát* jók; és nekik *kell tulajdonítani* azok-

nak a sikereknek a jó részét, amelyeket a demokrácia kormányzati rendszere Amerikában elért; *de nem hiszem*, hogy ezeknek a sikereknek ez a fő oka.

(v): Azt *lehet tehát mondani*, hogy minden vallás magából az emberből meríti az erőnek azt az alkotóelemét, amelynek 'az ember' soha nem lehet híján, *mert természetének egyik alkotóeleméből fakad*.

c) A szerző szokásos kifejezőeljárásainak egyike, hogy az általánosítás szintjére emelt következtetését valamilyen „köztudomású, hogy” jelentésű, rendszerint rejtett, előzetes feltevással vezeti be. (Ilyen a (ii) alatt bemutatott kontextuális egység „Az igaz, hogy...” megnyilatkozása.) Ilyen megnyilatkozást tartalmaz az alábbi idézet harmadik mondata is.

(vi): Az egyén alárendelt (személy) lett minden olyan dologban, amely az állampolgárok egymás közötti ügyeit illeti. [*dé*] A maga ura maradt mindabban, ami csak rá tartozik; és cselekedeteiért csak Istennek kell számot adnia. *Innen* az az életbölcesség, hogy az egyén a saját érdekének legjobb és egyedüli bírāja, és hogy a társadalomnak csak *akkor* van joga arra, hogy tevékenységét irányítsa, *ha* az egyén tevékenysége által sértve érzi magát, vagy [*akkor*] *ha* közreműködésére szüksége van.

A kontextuális egységben három ok-okozati összefüggés követi egymást: *innen* – vagyis abból a köztudomású bölcsességből következik, hogy...; *akkor* van joga..., *ha...* vagy [*akkor* van joga] *ha...* A következményt olyan jelen idejű állítmányi szerkezetek fejezik ki, amelyeknek érvényessége helytől és időtől független. Ezt az abszolút érvényességű – vagyis ilyenek posztulált – cselekvést, történést, állapotot kifejező jelen időt nevezték a régi grammatikusok gnómikus jelennek. (Ilyen gnómikus jelen időben állnak az olyan formulák, mint: a két befogó négyzetének összege *egyenlő* az átfogó négyzetével, vagy az olyan közmondások, mint: addig *jár* a korsó a kútra, amíg *el nem törik*.)

Ezt az abszolút érvényességet fejezi ki az (i) alatt bemutatott idézet „... hasznosak...” és „... nincs nagyobb szüksége...” vagy az (iii) alatti idézet valamennyi jelen idejű predikátuma.

d) Az érvelés affektív színezete sajátosan árnyalja a C jelű fejezet alább idézett utolsó bekezdését. A fejezet nemcsak az I. kötetnek, hanem az egész műnek kulcsfejezete. A bemutatott bekezdésnek pedig az a funkciója, hogy megkülönböztetett nyomatékot adjon a szövegalkotó következtetéseinek.

(vii): *De azt hiszem*, hogy *ha* nem sikerül közöttünk demokratikus intézményeket fokról fokra bevezetni és kialakítani, és *ha* 'az ember' letesz arról, hogy minden állampolgárt olyan gondolatokban és érzésekben részesít, amelyek (minden állampolgárt) előkészítenek a szabadságra, azután lehetővé teszik, hogy mindnyájan éljenek vele, [*akkor*] *nem* lesz függetlenség senki számára, sem a polgár, sem a nemesember, sem a szegény, sem a gazdag számára, *hanem* [*akkor*] *mindenki* számára egyenlő zsarnokság lesz; és *előre látom*, hogy *ha* idővel nem sikerül közöttünk kialakítani a nagy többség békés uralmát, [*akkor*] előbb-utóbb egyetlen ember korlátlan hatalmába fogunk kerülni.

Az amerikai demokrácia bevezetőjében azt írja Tocqueville (II. 2.1.), hogy ráeszmélt arra, hogy az amerikai demokratikus forradalmában „Isten félreérthetetlen akarata nyilvánul meg”. A fenti idézet két állítmányi szerkezete: „azt hiszem, hogy...” és „előre látom, hogy...” visszautal „a szerzőnek erre a vallásos riadalmára”. Ez a felismerése ad biblikus színezetet azoknak a jövő idejű állítmányi szerkezeteknek, amelyek szükségszerűen bekövetkező bajos eseményeket jelenítenek meg: „[akkor] nem lesz...” és „[akkor]... hatalmába fogunk kerülni”.⁸

2.2. Tocqueville fogalmai gyakran ambivalensek, írja Furet (I.1.). Meg szerettem volna érteni, mit ért ambivalencián.

A (ii) alatt idézett kontextuális egység szövege szerint Tocqueville összekapcsolja a demokrácia és az életkörülmények egyenlősége fogalmakat, de nem világos, a demokrácia ok-e vagy okozat, és megfordítva: az életkörülmények egyenlősége okozat-e vagy ok?

Márpedig a mű egyik központi fogalma az életkörülmények egyenlősége. Mít értsünk hát egyenlőségen?

Egyszer arról olvashatunk, hogy a társadalmat demokratikussá az életkörülmények egyenlősége tette. Másszor meg arról [(iii)], hogy az egyenlőség eszméje az Isten előtti egyenlőségben gyökerezik, a protestantizmus viszont a maga híveit inkább a függetlenségre, mint az egyenlőségre ösztönzi.

A függetlenség és az egyenlőség antinóm fogalmak?

De akkor milyen egyenlőség is valósult meg az Egyesült Államokban, ha „a demokratikus intézmények felkeltik [ugyan] az egyenlőség vágyát és hízelgők a nép számára, anélkül hogy ezt a vágyat ki tudnák elégíteni”.

És mit értsünk népen?

A (vii) alatti idézet szövege szerint minden állampolgár és a nagy többség olyan kváziszinonimák, amelyeknek értelme ellentétes az „egyetlen ember” fogalmával. Másutt arról olvasunk, hogy a nép inkább érzései, mint megfontolásai szerint cselekszik, és arról, hogy az egyszerű embereket irigység és megdöbbenés tölti el, ha valaki „kilép a soraikból ... és néhány év múlva az, aki tegnap még egyenlő volt velük, ma az ő irányításuk jogával van felruházva”. Még mindig ugyanennek a (B jelű) fejezetnek a végén azt írja Tocqueville (gróf), hogy nézetei szempontjából „az arisztokrácia a világon a legállhatatosabb testület”, mert „a nép széles tömegeit tudatlansága vagy szenvedélyei elcsábíthatják, de egy arisztokratikus testület túl népes ahhoz, hogy csapdába ejtsék, és nem elég népes ahhoz, hogy engedjen a meggondolatlan szenvedélyek bódulatának”.

A „viszont”, „ugyan”, „tegnap: ma”, „de” megszorítások és ellentétek bűjtatva utalnak vissza a hívő katolikus, az arisztokrata származású szövegalkotó személyiségében rejülő ambivalenciára: érdeklődő-befogadó, ugyanakkor pejoratív-elutasító attitűdjére.

És akkor felmerül a kérdés: kinek és milyen gondolatokban kell „az állampolgárokat részesíteni”, hogy ezek az állampolgárok élni tudjanak a szabadsággal? Milyen tudásra kell szegényt és gazdagot, polgárt és nemesembert felkészíteni, hogy ne a zsarnokság legyen úrrá rajta? Milyen érzéseket kell a „népben”, „az egyszerű emberekben” kialakítani, hogy „a nagy többség” (?) leküzdje irigységét, meggondolatlan szenvedélyeit?

A C fejezet 9. alfejezetének címében azt írja Tocqueville, hogy bár a törvények jobban biztosítják a demokratikus köztársaság fenntarthatóságát, mint a fizikai körülmények (utalás Montesquieu elméletére), de az erkölcsök a törvényeknél is jobban. Hasonló

gondolatot fogalmaz meg a B fejezet (iv) alatt idézett részletében. – Nézeteiről a legtöbbet a C fejezetnek abból a gondolatsorából tudhatunk meg, amelyben például ez is olvasható: „*Nem lehet tehát azt mondani, hogy a vallás akár a törvényekre, akár a politikai nézetek részleteire befolyást gyakorol, de irányítja az erkölcsöket, és azáltal, hogy szabályozza a családokat, az állam szabályozásán fáradozik*”. Majd ez: „*minden vallás mellett találtak egy politikai véleményt, amely, lelki rokonsága révén, illeszkedik hozzá*”, s így „*összhangba hozza a földet az éggel*”. Végül az (v) alatt bemutatott szövegrészletben arról olvashattunk, hogy a vallás az emberi természet (immanens) alkotóeleme. – Ha megpróbáljuk most sorba rendezni mindazt, amit szabadságról, egyenlőségről, illetve egyenlő szabadságról, Isten előtti egyenlőségről, erkölcsökről és vallásról, és mindazt, amit kölcsönös összefüggéseikről megtudtunk, visszakövetkeztethetünk arra, hogy „ha nem akarjuk, hogy ... akkor” azokat a gondolatokat, érzéseket, törekvéseket kell minden emberben kifejleszteni és megerősíteni, amelyek az *Isten előtti egyenlőség, az erkölcsök, a vallás* fogalmában futnak össze. Ezek óvhatnak meg mindenkit a zsarnokságtól, attól hogy egyetlen ember korlátlan hatalmába kerüljön. (L. az alfejezeteknek a függelékben felsorolt címét és terjedelmük megoszlását.)

2.3. Az *amerikai demokrácia* szövegébe bele van írva szerzőjének az a meggyőződése, hogy minden emberi megnyilvánulás és törekvés közvetlenül, „öszönösen” felismerhető. Ezért beszél ismételtelen az amerikaiak „demokratikus ösztöneiről” (B jelű fejezet). Ő maga is így ismerte fel az amerikai demokrácia sajátosságait. Ezért hisz abban, hogy *következtetései* – amelyeket „gondviselésrendelte” okokra vezet vissza – minden további *bizonyítás nélkül, egyszer s mindenkor érvényesek*.

A II. kötet előszavában azt írja, hogy bár világosan megértette, milyen veszélyekkel jár az egyenlőség, mégis rendíthetetlenül hisz abban, hogy „ez a demokratikus forradalom, amelynek tanúi vagyunk, olyan *ellenállhatatlan*, hogy harcolni ellene nem kívánatos és nem is okos dolog”.

3.1. Marx a XIX. század közepének tökéletes termelőfolyamatát elemzi, azaz egy aktuális gazdasági folyamatot boncolgat (nem így Tocqueville, aki a XIX. század első évtizedeinek az Egyesült Államokban megismert nézeteit, érzelmeit, emberi magatartásformáit vizsgálja).

A *tőke* I. könyvének elő- és utószavaiban „a kutatás” feladatairól beszél (Tocqueville műve előszavában a személyes tapasztalataiból levont „megszívlelendő” következtésekről ír).

Marx racionalizmusának megfelelően, analitikus gondolkodása szigorával ábrázolja ‘az anyag’ belső ellentmondásait és összefüggéseit (Tocqueville az utazó érdeklődésével egyre csak azt keresi, melyek azok az okok, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült Államokban a demokratikus köztársaság fenntartható legyen/maradjon).

Marx tudományosan megfogalmazott alaptételeinek megfelelően, gondolatközlő – és személyközi kapcsolatteremtő kifejezőeljárásainak sajátosságait az határozza meg, hogy

a) ‘az anyag’ mozgása a természeti törvények erejével „juttatja magát kifejezésre”, vagyis: a természet vastörvényeit nem a kutató tárja fel, a kutató funkciója, hogy ezeket a törvényt valóságos mozgásuknak megfelelően tükröztesse;

b) 'az anyag' mozgása azt feltételezi, hogy a folyamatok cselekvő alanyai „a dolgok”, ebből következően a személyek a természeti törvények kényszerével ható folyamatoknak szenvedő alanyaivá válnak;

c) a cselekvőként ható „dolgok” nemcsak a folyamat belső összefüggéseit tükröztetik vissza, hanem ellentmondásait is, vagyis: visszatükröztetik a politikai gazdaságtan uralkodó nézeteinek fonákságait is.

d) Marxnak az olvasóval kialakított személyközi kapcsolataira inkább valamilyen személytelenség jellemző, és semmiképpen sem az a meggyőző szándékú személyesség, amely Tocqueville szövegének sajátossága.

A kapcsolatok megjelenítésének többféle változata közül néhány:

- (i): Az áru használati érték vagy használati tárgy és „érték”. ... *De ha 'az ember'* ezt már tudja, *akkor ez a kifejezőmód nem okoz kárt, hanem rövidítésül szolgál. Elemzésünk [tehát] azt bizonyította be, hogy az értékforma vagy az áruérték kifejezése az áruértékből származik, és nem megfordítva, az érték és érték nagyság csereértékként való kifejezőmódjából.*
- (ii): '*Az ember*' emlékszik arra, hogy az érték többlet rátája elsősorban a munkaerő kizsákmányolásának fokától függ. ... Az érték többletről szóló fejezetekben ismételtlen az *állapítottatott meg*, hogy a munkabér legalább a munkaerő értékével egyenlő. A munkabérnek az ez alá az érték alá való erőszakos leszállítása *azonban* a gyakorlatban túl fontos szerepet játszik ahhoz, hogy itt *ne álljunk meg* egy pillanatra. A munkások szükséges fogyasztási alapját [*ugyanis*], bizonyos határok között, ténylegesen a tőke felhalmozási alapjává változtatja.

e) Mind a két idézetben olvashattunk cselekvő alanyként megjelenített „dolgokról” és szenvedő alanyként megjelenített személyekről.⁹ A cselekvő alanyként megjelenített „dolgok” többnyire a „természeti törvények” kényszerével ható történéseket, állapotokat „juttatják kifejezésre”, ezért ezeknek a megnyilatkozásoknak a predikátuma gnómius jelenben áll (mint például az (i) alatti idézetben „az áruértékből származik”, a (ii) alatti idézetben „a munkaerő értékével egyenlő”, és „az erőszakos leszállítás ... a tőke felhalmozási alapjává változtatja”). Ugyanezt figyelhetjük meg az alábbi idézetek szövegében.

- (iii): *Az áruforma* titokzatos volta *tehát* egyszerűen abban áll, hogy úgy *tükrözi vissza* az emberek saját munkájának társadalmi jellegét, mint ezeknek a dolgoknak a természeti tulajdonságát.
- (iv): Az *áruk* most értékeiket fejezik ki (1) egyszerűen azért, mert ... és (2) ..., mert ...

„A dolgok megszemélyesülésének és a személyek eldologiasulásának immanens ellentéte” Marx fejből néha szinte szürreális hasonlatokat csíhol ki.

- (v): A fa alakja például megváltoztatik, ha 'az ember' belőle asztalt csinál. Ennek ellenére *az asztal* fa marad, közönséges érzéki dolog. De mihelyt mint áru *je-*

lenik meg, érzéki-érzékeletti dologgá alakul át. Nemcsak hogy lábai a földön állnak, de fejével minden más dologgal szemben helyezkedik el, és fajejéből tücsköt-bogarat csal elő, sokkal csodálatosabban, mintha szabad akaratából táncra perdülne.

Ha – akkor típusú következtetést tartalmaz az (i) és az (v) alatt idézett két kontextuális egység. Az alábbi hosszú gondolat sor *akkor* – *amikor* formájú tételezésének azonban más pragmatikai értéke van.

- (vi): Maga Arisztotelész árulja el *tehát* nekünk, min szenvedett hajótörést elemzése, nevezetesen az értékfogalom felismerésének híján. Azt *azonban*, hogy az áruérték alakjában minden munka, *tehát* mint egyenlő értékű munka van kifejezve, azt Arisztotelész magából az értékformából nem olvashatta ki, *mert* a görög társadalom a rabszolgamunkán nyugodott, *tehát* természetes alapja az emberek és munkaerejük egyenlőtlensége volt. Az érték kifejezés titka minden munka egyenlősége és egyenlő érvényessége, *mert és amennyiben* egyáltalán emberi munka, csak *akkor* fejthető meg, *amikor* az emberi egyenlőség fogalma már valamilyen általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával bír. Ez azonban csak egy olyan társadalomban lehetséges, amelyben az áruforma a munkatermék általános formája, *tehát* az embereknek mint árutulajdonosoknak az egymáshoz való viszonya is uralkodó társadalmi viszony. Arisztotelész zsenialitása éppen abban csillan fel, hogy az áru érték kifejezésében felfedezi az egyenlőségi viszonyt. Csak kora társadalmi viszonyai akadályozták meg annak kifürkészásében, miben is áll „igazában” az egyenértékűség viszonya.

Az *akkor* – *amikor* következtetés mindkét tagjának szubjektuma „dolog”, de az *akkor* fejthető meg szövegegység rejtett alanya személy. Az *amikor* tételben megjelenített állapot/helyzet azonban nem ennek a „személynek” köszönhetően „bír egy általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával”, hanem „minden munka egyenlősége és egyenlő érvényessége” következtében „bír” ezzel a szilárdsággal. De ezzel a szilárdsággal csak *akkor* juttathatja „magát kifejezésre”, *ha* [=tehát] „az embereknek ... egymáshoz való viszonya is uralkodó társadalmi viszony/viszonyyá” válik. A következtetés mögött nem „érzés”, nem „előrelátás” húzódik meg, hanem a szövegalkotó racionális-analitikus gondolkodása.

A (vi) alatt idézett szövegrészlet *amikor* tagjában jövő idő fordul elő ugyanúgy, mint Tocqueville 2.1. (vii) alatt idézett „kulcsmondatában”. Nincs azonban semmilyen „profetikus” konnotációja: az *akkor* tétel szubjektuma nem a szövegalkotó, hanem „dolog” (a társadalmi életfolyamat).

Hasonló az (i) alatt idézett szövegrészlet *ha* – *akkor* érvelésének értelem-szemantikai menete. *Ha* a „személy” – ‘az ember’ – már tudja, hogy ... –, *akkor* tudja, hogy ez a kifejezőmód semmiféle kárt nem okozhat, *mert* ... A személyek és dolgok immanens ellentéte „okozza” azt, hogy „a dolog” a cselekvő, „a személy” pedig a szenvedő alany. És ez a viszony, a premissza értelmében, egyszer s mindenkor így tükröződik a vizsgált folyamatban.

A (vi) alatti hosszú kontextuális szövegegység predikátumainak egy része múlt időben, másik része jelen időben áll. A jelen idejű állítmányi szerkezeteknek két, jól megkülönböztethető funkciójuk van. Úgynevezett történelmi jelen időt érzékeltet az „árulja el”, az „abban csillan fel”, a „felfedezi” predikátum, és úgynevezett gnómius jelent a „minden munka ... van kifejezve”, az „általánosan elfogadott előfeltevés szilárdságával bír” állítmányi szerkezet. A belső összefüggések és ellentétek „visszatükröződésének” tanulságos – valószínűleg önkéntelen – példái.

f) *A tőke* teljes címének második tagja: A politikai gazdaságtan bírálata. *A tőke* termelőfolyamatának elemzésébe szervesen illeszkednek be a „kritikai elemzések”; az elemző és kritikai részek kifejezőeljárásai nem különböznek egymástól. A bírálat azonban expresszívabb eszközállomány kiválasztására ösztönzi a szövegalkotót.

(vii): Bár a politikai gazdaságtan, ha tökéletlenül is, de elemezte az értéket és értéknagyságot [itt lábjegyzetben hivatkozás Ricardo korábban idézett munkájára], és felfedezte az ezekben a formákban elrejtett tartalmat. De *soha még csak fel sem vetette a kérdést, miért* ölti ezt a formát az a tartalom, *miért* mutatkozik tehát meg a munkatermék az értékén keresztül, és időtartama a munkatermék nagyságán keresztül? ... *A társadalmi termelőszervezetnek a polgári formákat megelőző formái ezért úgy kezeltetnek, mint, mondjuk, a vallásoknak a kereszténységet megelőző formái az egyházatyák által.*

(viii): „Az ipar szolgáltatja azt az anyagot, amelyet a takarékosság felhalmoz”. [Lábjegyzetben hivatkozás A. Smith-nek korábban idézett művére.] Tehát takarékoskodjatok, takarékoskodjatok, azaz változtassátok vissza tőkévé az értéktöbblet vagy többletérték minél nagyobb részét! Felhalmozás a felhalmozás kedvéért, termelés a termelés kedvéért, ebben a formulában fejezte ki a klasszikus közgazdaságtan a polgári korszak történelmi hivatását. ... De ha a klasszikus közgazdaságtan a proletárt csak értéktöbbletet termelő gépnek tekinti, [akkor] a tőkés is csak (gép), az értéktöbbletet tőkévé történő átalakításának gépe.

3.2. Marx bonyolult fogalomkészlete, írja Furet (I.1.), „a német filozófia átdolgozott örökségéből származik vagy az angol politikai gazdaságtan átdolgozásának terméke”.

Marx *A tőke* kísérőszövegeiben maga is megemlíti Hegel dialektikáját. Arról is szól, miért szemlélteti a tőkés termelőfolyamat ellentmondásait éppen Anglia példáján (II. 2.2.).

Igaz, hogy Tocqueville műve egyik előszavában sem említi – de szövegéből kiderül –, hogyan „dolgozta át” Montesquieu elméletét [C jelű fejezet 9. alfejezet címe (lásd 2.2. alatt)], vagy hogy mit köszönhet Washington és Lincoln írásainak (B jelű fejezet utolsó alfejezete). Sem Tocqueville, sem Marx gondolatrendszerének eredetisége nem mérhető azonban le azon, hogy melyikük kinek és milyen gondolatrendszerét „dolgozta át”. Kétféle diskurzus, kétféle – a maga módján egyformán koherens – szöveguniverzum.

A tőke szövegéből nemcsak fáradságos, hanem teljesen hiábavaló munka lett volna, ha megpróbálom visszakeresni fogalomkészletének gyökereit akár „a német filozófiában”, akár „az angol politikai gazdaságtanban”. Szövegéből, a szöveg összefüggéshálózatából, de még idézett részleteiből is nagy biztonsággal azt lehet kiolvasni, hogy

fogalmi következetesen egyértelműek, mert racionális, elméletileg-tudományosan koncipiált szövegüniverzuma nem „tűrné meg” a kétértelműséget.

Az *amerikai demokrácia* szövegüniverzuma is koherens, mert fogalmainak ambivalens vagy antinomikus aktuális jelentésében valójában az a tekervényes, de „makacs következetességgel” végigjárt út követhető nyomon, amelyen lépésenként haladt előre, amíg végül felismerte, miben „futnak össze”, miben kristályosodnak ki – minden „de”, „azonban”, „mégis” ellenére – közvetlen tapasztalata (2.3.).

Következzék néhány példa egyik-másik úgynevezett szótári ekvivalens merőben különböző aktuális jelentésére.

Marx *egyenlőség*en minden *munka* egyenlőségét és minden ember munkaerejének egyenlő érvényességét érti [3.1. (vi)], Tocqueville *egyenlőség*en egyszer az életkörülmények egyenlőségét érti [2.2. (ii)], máskor olyan lehetőséget, amelyet az emberek Isten gondviselésének köszönhetnek, ismét máskor „a társadalom minden tagját megillető” állapotot ért rajta, amely az embereknek Isten előtti egyenlőségéből fakad.

Köztudomású, hogy Marx minden vallást elutasít, bírál, gyakran gúnyol is. Az *árutermelő társadalomnak* az a sajátossága, írja (az A jelű fejezetben), hogy a termékeket mint árukat vonatkoztatja egymásra. „Ennek a társadalomnak a *legjobban a kereszténység felel meg*, a maga elvont-emberi kultuszával, *polgári fejlődésének korszakában pedig a protestantizmus, a deizmus* stb. ... *A való világ vallásos visszfénye* egyáltalán csak akkor tűnhet el, amikor a mindennapi gyakorlati élet viszonyait, az embereknek egymáshoz és a természethez való viszonyát, nap mint nap átlátszó, értelmes vonatkozások jelenítik meg”. Láthattuk, hogy Tocqueville számára a *vallás* az (általános fogalomként értelmezett) *ember immanens tulajdonsága*.

4. Tocqueville és Marx homlokegyenest különböző premisszáiból következik, hogy *Az amerikai demokrácia* és *A tőke* összeállításának szerkesztésének módja és nyelvi realizációja is gyökeresen különbözik egymástól.

4.1. Tocqueville *Az amerikai demokrácia* I. kötetének szövegét összesen 301, a II. kötetét összesen 23 lapalji jegyzettel egészíti ki; Marx *A tőke* I. könyvének szövegét összesen 1059 lapalji jegyzettel.

Tocqueville jegyzeteinek és idézeteinek – amelyeket államférfiak, papi személyek, hitelesnek ismert állampolgárok szövegéből vesz át – az a funkciójuk, hogy az idézett személy tekintélyének súlyával támasszák alá a szövegalkotó felismeréseit, és így járuljanak hozzá a befogadó meggyőzéshez.

A tőke tengernyi hivatkozásának elsődleges funkciója, hogy igazolja „a politikai gazdaságtan bírálatának” szükségességét és jogosságát. Bár az idézetek funkciója is nyilvánvalóan megegyezik Marx közlőszándékával (II. 2.2.), kétséges, hogy minden „újat tanulni akaró” és „gondolkodni akaró” olvasó megérti-e, vajon mit akar bizonyítani vagy kicsúfolni a szövegalkotó az európai magas kultúra ismeretét feltételező idézeteivel, illetve a hozzájuk fűzött magyarázatokkal.

4.2. Néhány adat a két szerző kifejezőeszköz-állománya különbözőségének szemléltetésére:

Az amerikai demokrácia vizsgált fejezeteiben az autonóm szövegegységek szubjektumának 55 %-a személyre, 45 %-a pedig nem személyre vonatkozik. Ez az arány *A tőke* fejezeteiben 43:57 %.

Az amerikai demokrácia szövegében általában több a modálisan színezett állítmányi szerkezet, mint *A tőkéében*. *Az amerikai demokrácia* három fókusz-fejezetében az állítmányi szerkezeteknek átlagosan 8,6 %-a érzékeltet valamilyen lehetőséget, illetve szükségességet, vagy érzékelteti valamilyen lehetőség, illetve szükségesség hiányát. A szöveg jellemző modalitása a 'lehetséges'. *A tőke* három fókusz-fejezetében az állítmányi szerkezetek átlagosan 6,3 %-a érzékelteti a négyféle modalitás valamelyikét; a jellemző modalitás a 'szükséges'.

*

Ha egyes adatok összehasonlításakor eltekintünk is a francia és a német kifejező szokásrendszerből fakadó eltérésektől (a franciában általában gyakoribb a potencialitás jelölése, mint a németben, amelyben viszont gyakoribb a – statikus – szubsztantíváció), az adatsorok szembesítése mégis megfelel a felismerés és az elemzés megjelenítőeljárásainak, alapvető különbözőségének.

IV. Összefoglalás

Elemzésem célja az volt, hogy *Az amerikai demokrácia* és *A tőke* szövegéből kihámozzam, hogy a két szerző kifejezőeljárásaiból Tocqueville és Marx gondolkodás- és érvelésmódjának milyen sajátosságaira lehet visszakövetkeztetni, és hogy a két szöveg sajátosságai Furet megállapításait igazolják-e, vagy sem.

A kiválasztott fejezetek jellemzőbb ok-okozati összefüggéseiből vissza lehetett következtetni Tocqueville, illetve Marx kifejtett vagy rejtett – de egymástól élesen különböző – eszmerendszerére és aktuális premisszáira.

Amikor ugyanezzel a visszakövetkeztető eljárással szerettem volna pontosabban megismerni, mire vezethetők vissza Furet-nek az előszavában megfogalmazott konklúziói, azt állapíthattam meg, hogy természetesen vissza lehet belőlük következtetni eszmerendszerére, de nemcsak erre, hanem bújtatott preconcepciójára is.

Azért használom a preconcepció és nem a posztulátum szót, mert Furet eszmerendszerének aktualizálásából nem következik szükségszerűen, hogy egymással össze nem egyeztethető szempontok szerint hasonlítja össze a két szerző gondolatmenetét és kifejezőeszköz-állományát. Csak valamilyen előre kialakult/kialakított vélemény indokolhatja azokat a kategorikus megállapításokat, amelyeket Tocqueville gondolatmenetéből, érveléséből von le. Csak rokonszenve, illetve ellenszenve készíthette arra, hogy azt írja: Tocqueville „azért áll hozzánk összehasonlíthatatlanul közelebb”, mint Marx, mert maga a történelem bizonyította be, hogy „az a forradalom, amely előtt az utat Európa számára a francia forradalom nyitotta meg”, „máig ható” erő, „visszafordíthatatlan folyamat”. Zárójelben jegyzem meg, hogy Tocqueville mindig „az amerikaiak demokratikus forradalmáról” ír; nem mondja azt, hogy ez az a forradalom, amelyet a franciák általában „nagy forradalom” néven említenek. – Ezzel szemben, mondja Furet, Marx elmélete „szinte semmit sem magyarázott meg a XIX. és XX. század nagy eseményeiből”. Nem fejtí azonban ki, melyek ezek a „nagy események”. De az előszó befejezéséből fény derül arra, mit ért „Marx elméletén”. Itt idézi Tocqueville [III. 2.1. (vii) alatt bemutatott] kulcsmondatát, és kommentárja azt sugallja, hogy a „zsarnoksággal”, „egyetlen ember

korlátlan uralmával” – aktualizálva: „a megvalósult szocializmussal” – azonosítja Marx elméletét, elméletének következményeit.

Úgy tűnik, hogy Furet Tocqueville predikcióinak abszolút érvényességében hisz, implicite abban, hogy a jövő alakulásában „Isten félreismerhetetlen akarata nyilvánul meg”. Úgy tűnik, hogy a történész meggyőződése szerint a múltbeli folyamatok és összefüggések eleve meghatározzák a jövő társadalmi folyamatait. Márpedig nemcsak kinek-kinek a személyes tapasztalatai igazolják, hanem az a világ is, „amelyben ma élünk”, napról napra azt bizonyítja, hogy a váratlan, az előre nem látott, az előre nem látható események, folyamatok eltéríthetők és el is térítik útjáról a történelem menetét. Századunk nagy természettudományos kutatásai meg azt bizonyították be, hogy azok a „természeti törvények”, amelyeknek abszolút érvényességéről Marx (éppúgy mint Hegel) meg volt győződve, és amelyekkel azonos érvényességűnek posztulálta a társadalom „vastörvényeit”, nos, ezek a kutatások azt bizonyították, hogy a mikrokozmoszban éppúgy, mint a makrokozmoszban váratlan, előreláthatatlan folyamatok következhetnek be, következnek be.

Furet csak Marxot marasztalja el redukcionista szemléletéért, Tocqueville-t azonban nem. Marxot, írja, csak a gazdasági kérdések elemzése foglalkoztatja. De nem mondja ki, hogy Tocqueville-t viszont csak az emberi érzések, gondolatok magatartásformák érdeklik. Azt sem mondja ki, hogy mindkettőjük szemlélete a századukra jellemző szemlélet- és gondolkodásmód: a determinizmus. Furet elítéli Marxot, amiért a társadalmi meghatározottság feltétlen elsőbbségét deklarálja, de nem ítéli el Tocqueville-t, amiért művében az ember nembeli attribútumából, a vallásból eredő (erkölcs) erkölcsiség feltétlen elsőbbségét hirdeti. Csupán a fogalmak (rejtett összefüggéseit felszínre hozó) ambivalenciájára figyel fel.

Furet kategorikusan megjelenített végkövetkeztetéseit semmi nem bizonyítja – ha csak a történész tekintélye nem.

Azt hiszem, hogy a két szerző szövegének következtetései alapján legfőljebb azt a kérdést lehetne – lehetett volna – feltenni: milyen valószínűséggel lehet előre jelezni a holnapot abban az „univerzumban”, amelyet a tudósok is az „instabil” jelzővel minősítenek. Furet előszava 1981-ben jelent meg. Már akkor sem lehetett ezt az „instabilitást” nem érzékelni. Az évezred fordulójának nagy kérdésévé pedig az vált: milyen jövőt ígér az „érzelmeik és szenvedélyek” továbbgyűrűződésének és a gazdasági folyamatok globalizálódásának egyidejűsége?

A kérdés megválaszolására Furet érvelése nem ad semmiféle fogódzót. Mert következtetéseinek fogalmazása kizárja annak gondolatát, hogy akár Tocqueville-t, akár Marxot másképpen is lehet – lehetne – értelmezni. Pedig Raymond Aron, az ismert és ismeretesen nem marxistának címkézett filozófus, akinek Furet egy 1964-ben írt cikkét előszavában idézi, egy 1969-ben megjelent tanulmánykötetében ezt írja: „a marxi gondolat nem csak egyféleképpen értelmezhető, ezért úgyszólván kimeríthetetlen”.¹⁰

Lehet, hogy ezt Furet nem olvasta? Vagy elfelejtette?

„Ha valaki ezekhez hozzátesz, [akkor] Isten az ebben a könyvben megírt csapásokkal fogja sújtani. Ha valaki szavakat tép ki e prófétálás könyvéből, [akkor] Isten ki fogja tépni részét életének fájából és a szent városból...”

A toposz felbukkan Martin Luther King 1963. augusztus 23-án, a washingtoni menetelés végén elhangzott híres szózatában is. Funkciója azonban most a látomás reményt sugárzó üzenetének érzékeltetése:

„És amikor ez [az álmom beteljesedik] ... [akkor] képesek leszünk arra, hogy közelebb hozzuk a napot, amelyen Isten minden gyermeke, a fekete és a fehér ember, a zsidó és a más nemzetiségbeli, a protestáns és a katolikus, egymásnak kezet fog nyújtani, és mindnyájan együtt fogjuk énekelni a régi néger spirituálé szavait: Végre szabadok, végre szabadok, Mindenható Isten, végre szabadok vagyunk!”

9. Tocqueville *Az amerikai demokrácia* II. kötetének abban a fejezetében, amelyben arról ír, hogyan változtatta meg az angol nyelvet az amerikai demokrácia (hogy örült volna ennek a boldogult Marx!) ez olvasható:

[a demokratikus írók] „Hogy beszédüket gyorsabbá tegyék, az elvont szavak tárgyát (igy!) úgy cselekedtetik, mint valamilyen valóságos személyt. Azt fogják mondani, hogy ‘a dolgok ereje azt kívánja meg, hogy a tehetségesek kormányozzanak’”:

Ha Marx ezt tudta volna!

10. R. Aron: *D'une Sainte Famille f l'autre – Essais sur les marxismes imaginaires* (A Szent Család változatai – Tanulmányok a képzeletbeli marxizmusokról) Gallimard, Párizs, 1969. 22.

Függelék

Az amerikai demokrácia

I. rész 5. fejezet

Bevezetés + 12 címmel ellátott alfejezet.

262 bekezdés, 535 mondat, ebből 9 kérdő, 2 felkiáltó, 6 felszólító mondat.

1. Bevezetés (12 m.)
2. Az amerikai községi rendszerről (27 m.)
3. A község (Township) közigazgatási határai (2 m.)
4. A kommunális hatalom New Englandben (31 m.)
5. A községek életéről (31 m.)
6. New England községi szelleméről (38 m.)
7. New England megyéiről (15 m.)
8. A közigazgatás New Englandben (120 m.)
9. Az Egyesült Államok közigazgatásának alapelveiről (47 m.)
10. Az államról (6 m.)
11. Az állam törvényhozói hatalma (18 m.)
12. Az állam végrehajtó hatalma (13 m.)
13. A közigazgatás decentralizációjának politikai hatásairól az Egyesült Államokban (175 m.)

II. rész 5. fejezet

Bevezetés + 15 címmel ellátott alfejezet.

220 bekezdés, 456 mondat, ebből 23 kérdő, 4 felkiáltó, 4 felszólító mondat.

1. Bevezetés (10 m.)
2. Az általános választójogról (4 m.)
3. Arról, hogy a nép mit részesít előnyben, és hogy választásában az amerikai demokrácia milyen ösztönei nyilvánulnak meg (32 m.)

4. Azokról az okokról, amelyek a demokráciának ezeket az ösztöneit részben korrigálhatják (42 m.)
5. Az amerikai demokrácia hatása a választási törvényekre (20 m.)
6. A köztisztviselőkről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (33 m.)
7. A végrehajtó hatalom gyakorlói szabad akaratának érvényesüléséről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (26 m.)
8. A közigazgatás instabilitása az Egyesült Államokban (21 m.)
9. A közterhekről az amerikai demokrácia főhatalma alatt (45 m.)
10. Az amerikai demokrácia ösztöneiről a köztisztviselők javadalmazásának megállapításakor (40 m.)
11. Miért lehet nehezen felismerni azokat az okokat, amelyek az amerikai kormányt takarékos-ságra készítetik (12 m.)
12. Össze lehet-e hasonlítani az Egyesült Államok és Franciaország közkiadásait (49 m.)
13. A korrupcióról és a vezetők eltévelyedéseiről a demokráciában – A korrupció hatásairól a közkerkölcsökre (36 m.)
14. Arról, hogy a demokrácia milyen erőfeszítésekre képes (37 m.)
15. Arról a hatalomról, amelyet az amerikai demokrácia általában önmaga fölött gyakorol (36 m.)
16. Arról, ahogyan az amerikai demokrácia az állam külügyeit vezeti (56 m.)

II. rész 9. fejezet

Bevezetés + 10 címmel ellátott alfejezet.

275 bekezdés, 550 mondat, ebből 4 kérdő, 10 felkiáltó, 3 felszólító mondat.

1. Bevezetés (10 m.)
2. Azokról az előre nem látott vagy gondviselésrendelte okokról, amelyek hozzájárulnak a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartásához (129 m.)
3. A törvények befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására (8 m.)
4. Az erkölcsök befolyása a demokratikus köztársaságnak az Egyesült Államokban való fenntartására (4 m.)
5. A vallásról mint politikai intézményről – Mennyire erőteljesen járul hozzá ahhoz, hogy az amerikaiak között a demokratikus köztársaság fennmaradjon (41 m.)
6. A vallásos meggyőződésnek az Egyesült Államok társadalmára gyakorolt közvetett politikai befolyásról (61 m.)
7. Azokról a legfontosabb okokról, amelyek az Egyesült Államokban a vallást befolyásossá teszik (99 m.)
8. Miképpen járulnak hozzá az ismeretek, a szokások és a gyakorlati tapasztalatok a demokratikus intézmények sikeréhez (59 m.)
9. Azokról a legfontosabb okokról, amelyek hozzájárulnak a demokráciának az Egyesült Államokban való fenntartásához (60 m.)
10. A törvények és az erkölcsök elegendőek-e ahhoz, hogy a demokratikus intézmények Amerikán kívül is fennmaradjanak? (30 m.)
11. Az előzőek fontossága Európa szempontjából (49 m.)

A három főkuszt-fejezet címe

- I/5 (T/A): Annak fontosságáról, hogy mielőtt az Unió kormányzati rendszeréről esik szó, tanulmányozni kell, mi történik az egyes államokban
- II/5 (T/B): Az amerikai demokrácia kormányzati rendszeréről
- II/9 (T/C): Azokról a legfontosabb okokról, amelyek hozzájárulnak a demokráciának az Egyesült Államokban való fenntartásához

A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata

I. könyv: *A tőke termelőfolyamata*

I. rész 1. fejezet

4 címmel ellátott alfejezet, amely további, összesen 16 címmel ellátott alárendelt alfejezetre oszlik.

136 bekezdés, 517 mondat, ebből 11 kérdő, 1 felkiáltó, 12 felszólító mondat.

1. Az áru két összetevője: használati érték és érték (101 m.)
2. Az áruban megjelenített munka kettős jellege (85 m.)
3. Az értékforma vagy csereérték (201 m.)
4. Az áru fétisjellege (130 m.)

IV. rész 11. fejezet

6 csak a tartalomjegyzékben jelölt alfejezet.

26 bekezdés, 153 (kijelentő) mondat.

1. A tőkés termelés kiindulópontja, mennyiségi különbözősége a céhrendszer iparától (10 m.)
2. Társadalmi átlagmunka (40 m.)
3. A termelőeszközök gazdaságossága (12 m.)
4. A kooperatív munka társadalmi termelőerői (75 m.)
5. A kooperáció régebbi formái (6 m.)
6. Kapitalista formája (10 m.)

VII. rész 22. fejezet

5 címmel ellátott alfejezet, a 4. három címmel ellátott alárendelt alfejezetre oszlik.

66 bekezdés, 356 mondat, ebből 4 kérdő, 10 felkiáltó, 2 felszólító mondat.

1. Tőkés termelőfolyamat bővített fokon – Az árutermelés tulajdonviszonyainak átcsapása a tőkés kisajátítás törvényeibe (101 m.)
2. A bővített fokon történő újratermelés téves felfogása a politikai gazdaságtanban (34 m.)
3. Az értéktöbblet tőkére és jövedelemre való megoszlása – Az önmegtartóztatás elmélete (103 m.)
4. Körülmények, amelyek az értéktöbblet tőkére és jövedelemre való megoszlásától függetlenül határozzák meg a felhalmozás terjedelmét (107 m.)
5. Az úgynevezett munkaalap (11 m.)

A három fókusz-fejezet címe

I/1. (M/A): Az áru

IV/11. (M/B): Kooperáció

VII/22. (M/C): Az értéktöbblet tőkévé történő átalakulása

TOCQUEVILLE AND MARX SEMANTIC CONFRONTATION OF THE *DEMOCRACY IN AMERICA* AND *THE CAPITAL*

ÁGNES DÁNIEL

The aim of this analysis is to make clear the fundamental differences between the way of thinking and reasoning of Tocqueville and Marx in order to confirm or refute some of the conclusions drawn by *François Furet* in his Introduction to the *Democracy in America*. – First of

all I had to point out the texts to be compared and the terms of comparison. Scheme 1 represents the arrangement of parts and chapters as well as the semantic co-references of the two volumes of Tocqueville's work, scheme 2 that of the three books of *The Capital*. Symbols ⊗ and ⊕ – points of junction of numerous interdependences – are the „focus-chapters” I selected for further analysis. – The accurate transcription of the semantic configuration of French viz. German vocables embedded in the texture of the focus-chapters required the usage of an intermediate, a meta-language. According to my previous experiences Hungarian could be suitable to satisfy that function. – The most pregnant differences I could detect are the following: Tocqueville's discourse is *narrative* and *personal*. His most frequent conjunctions are co-ordinative, *connecting* and/or *opposing* clauses/sentences. Marx's discourse is *argumentative* and *impersonal*, mainly based on subordination, first of all on *causality*. – Tocqueville's key-concepts are usually *ambiguous*. Their semantic components vary from one paragraph or chapter to the other. He wants to *persuade* the reader by means of documents and stories to prefer *equality, morals* and *faith* to the uncontrolled might of a tyrant. Marx's key-concepts are elaborate, *consistent technical terms*. His aim is to give a *critical survey* of economic policy of Capitalism (wherefrom the nearly 900 footnotes of Book I). In order to represent reality underlying capitalist economy, all over the text *human beings are reified* and *objects personified*. The style of his theses is rational-logical and stiff, while that of commentaries is bright-coloured, often venomous. – Tocqueville appeals to *personal feelings* and *historic experiences* of his *French* and *European* readers, Marx to the *judgement* and *will of learning* and *understanding* of *whoever*. – According to Tocqueville's *predictions*, time to come – subject to God's unmistakable will – are *determined by pas events*. According to Marx's *theses, social* as well as *natural processes* are subject to *unalterable laws*. – Though recent historical events and scientific researches prove the aleatory nature of all kinds of processes, *Furet* declares that *Tocqueville's predictions are unrefutable*, while *Marx's theses have been invalidated* by all the major events of the 19th and 20th century. He disapproves Marx's method of *reducing* social phenomena to mere *economic factors* but leaves unmentioned that Tocqueville practically ignores all of the States economic life dealing in detail with characteristics of *public spirit, morals* and *belief* of citizen. Furet, historian of the 1789 French Revolution seems to forget that both compared texts are coherent, but one of them is a rather literary writing while the other a strictly theoretic essay. *Partial to the Frenchman* who is convinced of the final victory of equality and christian morals, Furet is *prejudiced against the German philosopher*, a *socialist* whom he considers tacitly as responsible for Stalinism, bolchevism. He refers to the wellknown philosopher, *Raymond Aron* but doesn't refer to Aron's remark: marxian thought has not a single interpretation, so that it is inexhaustible.